

2

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ;

(1ο βιβλίο)

Η ΙΔΙΑΖΟΥΣΑ ΦΥΣΗ ΤΟΥ 1ου ΒΙΒΛΙΟΥ

Μεταγενέστεροι εκδότες της αρχαιότητας, και όχι ο ίδιος ο Πλάτων, διαίρεσαν την *Πολιτεία* σε δέκα μέρη. Σε μεγάλο βαθμό όμως, η κατάτμηση αυτή είναι αυθαίρετη. Στην περίπτωση, ωστόσο, του 1ου βιβλίου, οι εκδότες ανταποκρίνονταν σε ένα υπαρκτό χαρακτηριστικό του κειμένου, διότι το 1ο βιβλίο διαφέρει ουσιωδώς από τα βιβλία που ακολουθούν. Ακόμη και τα συμπεράσματα που συνάγει εκεί ο Σωκράτης σχετίζονται μόνο έμμεσα με την υπόλοιπη *Πολιτεία*. Η απότομη μετάβαση στο 2ο βιβλίο εγείρει κρίσιμα ερωτήματα για την προέλευση και τον σκοπό του 1ου βιβλίου, και επομένως για το πνεύμα με το οποίο πρέπει να προσληφθούν τα συμπεράσματά του.

Οι διαφορές με την υπόλοιπη Πολιτεία

Το 1ο βιβλίο τοποθετεί τον Σωκράτη μέσα σε ένα ιδιαίτερα πραγματικό περιβάλλον. Οι χαρακτήρες ξεχωρίζουν ως συγκεκριμένες προσωπικότητες: κάθονται, σηκώνονται όρθιοι, ιδρώνουν, κοκκινίζουν από ντροπή, χειρονομούν. Ο λόγος ορισμένων είναι υπαινικτικός ενώ άλλων υπερβολικός, αλλά φαίνεται ότι καθένας λέει αυτό που πραγματικά σκέφτεται. Ο Σωκράτης, με τη σειρά του, αντιμετωπίζει τον καθένα διαφορετικά. Ξεκινά από τους επιμέρους ισχυρισμούς κάθε ατόμου και στη συνέχεια το παρασύρει σε αντιφάσεις. Προτείνει πολύ λίγες

δικές του θέσεις (336b-337e), και το 1ο βιβλίο ολοκληρώνεται με ελάχιστα στέρα και ικανοποιητικά συμπεράσματα.

Ως προς τα στοιχεία αυτά, το 1ο βιβλίο μοιάζει με τους διαλόγους της πρώτης περιόδου. Ακόμη και στις φιλοσοφικές θέσεις, που εμμέσως υποστηρίζει, ο Σωκράτης του 1ου βιβλίου μοιάζει με τον Σωκράτη των πρώτων διαλόγων, όπως ο Σωκράτης των βιβλίων 2 έως 10 μοιάζει με εκείνον των διαλόγων της μέσης περιόδου. Ο πρώτος Σωκράτης περιορίζεται σε ηθικά ζητήματα ενώ ο Σωκράτης των διαλόγων της μέσης περιόδου –που είναι το αντηχείο του Πλάτωνα– αναπτύσσει θεωρίες για την πολιτική, τη μεταφυσική, τη θρησκεία, την ψυχολογία και την εκπαίδευση. Στους πρώτους διαλόγους ο Σωκράτης συγκρίνει την ηθική γνώση με τις ανθρώπινες τέχνες ή τα επαγγέλματα. Αργότερα θεωρεί τα μαθηματικά το καλύτερο είδος γνώσης. Ο πρώτος Σωκράτης αποκηρύσσει κάθε είδους γνώση, και διεξάγει τις έρευνές του σαν να αναμετράται σε κονταρομαχία με τους αντιπάλους του, ενώ ο Σωκράτης της μέσης περιόδου αναλύει λεπτομερώς και με διδακτικό ύφος τις θεωρίες του σε πράους συνομιλητές. Οι πρώτοι διάλογοι παρουσιάζουν τους συνομιλητές του Σωκράτη με ανάγλυφο ψυχισμό και εντεθειμένους σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια, έτσι ώστε οι θεωρητικές τους πεποιθήσεις να αντανακλούν αφενός την προσωπικότητά τους και αφετέρου τις ιστορικές καταστάσεις. Αργότερα όμως οι συνομιλητές ξεθωριάζουν και μετατρέπονται σχεδόν σε στερεότυπες δραματουργικές μορφές.

Οποιοδήποτε κριτήριο κι αν λάβουμε υπ' όψιν μας, το 1ο βιβλίο πρέπει να θεωρηθεί διάλογος της πρώτης περιόδου. Οι υφολογικές και θεωρητικές του διαφορές, σε σχέση με τα επόμενα βιβλία, έχουν οδηγήσει πολλούς σχολιαστές να υποστηρίξουν ότι το 1ο βιβλίο γράφτηκε πολύ νωρίτερα από την υπόλοιπη *Πολιτεία*, ως ανεξάρτητος διάλογος. Αργότερα ο Πλάτων θα πρέπει να έκρινε ότι ο διάλογος αυτός ήταν ανεπαρκής και τον επεξέτεινε ώστε να πάρει τη μορφή της *Πολιτείας*.

Η θεωρία που υποστηρίζει την προγενέστερη ύπαρξη του 1ου βιβλίου, αναγνωρίζει την απογοήτευση που νιώθει ο αναγνώστης, όταν καλείται να καταβάλει πολύ κόπο για να παρακολουθήσει τις αδιέξοδες διαδρομές της επιχειρηματολογίας του. Φυσικά η θεωρία αυτή εγείρει το ερώτημα: μήπως δεν πρέπει να ασχοληθούμε με το 1ο βιβλίο; Εφόσον στην αρχή του 2ου βιβλίου ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος θα επαναδιατυπώσουν με πιο άρτιο φιλοσοφικό λόγο τα προβλήματα του 1ου βιβλίου, γιατί να μην το παραλείψουμε και να αρχίσουμε την ανάγνωση κατευθείαν από το 2ο βιβλίο; Μήπως υπάρχει τρόπος να αναγνωρίσουμε την ασυνήθιστη φύση του 1ου βιβλίου, χωρίς να το απορρίψουμε ως αποτυχημένη νεανική προσπάθεια;

Το 1ο βιβλίο ως πρόλογος

Η θεωρία αυτή δεν εκτιμά, όπως θα έπρεπε, τους τρόπους με τους οποίους το 1ο βιβλίο εισάγει τα κεντρικά ζητήματα της *Πολιτείας*. Είτε εν συντομία είτε εκτενώς, ο Σωκράτης και ο Θρασύμαχος μιλούν για τα είδη των πολιτευμάτων (338d), τη βία των τυράννων (344b-c), το φορτίο που επωμίζονται οι κυβερνήτες (345e-346a), την ιδανική πόλη, που την κυβερνούν ενάρετοι άνθρωποι (347d), τη διχόνοια που σπέρνει η αδικία (351d-352a), τη σύγκριση πολιτείας και ατόμου (352a), και για το πώς κάθε πράγμα έχει το έργο του, το οποίο αυτό και μόνο αυτό είναι σε θέση να εκτελεί (352d-353a). Όλα αυτά τα θέματα θα καταλάβουν κρίσιμες θέσεις στο επιχείρημα του διαλόγου στο σύνολό τους, η αναφορά αυτών των θεμάτων υποδηλώνουν την επιθυμία του Πλάτωνα να επισημάνει στο 1ο βιβλίο τις θεμελιώδεις προκείμενες του επιχειρήματός του.

Γενικότερα, το 1ο βιβλίο μας προϊδεάζει για τη θεώρηση των αρετών της *Πολιτείας*. Οι συζητήσεις του μας απομακρύνουν από τις αντιλήψεις της δικαιοσύνης, που αναζητούν εκείνο το χαρακτηριστικό σε κάποιο στοιχείο των *πράξεων* που εκτελεί κάποιος, και μας κατευθύνουν προς την αντίληψη που θεωρεί ότι η δικαιοσύνη αποτελεί ένα χαρακτηριστικό του *ατόμου* που εκτελεί τις πράξεις. Ως εκ τούτου, την ηθική δεν θα την αφορούν οι προσταγές αλλά η ανάλυση των αρετών. Αυτή η μετατόπιση είναι ιδιαίτερα έκδηλη στη συμπεριφορά του Σωκράτη απέναντι στον Θρασύμαχο. Συνεπώς, το 1ο βιβλίο αλλάζει τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τη δικαιοσύνη, αλλαγή που πρέπει να έχει ολοκληρωθεί πριν από το κυρίως μέρος της *Πολιτείας*. Στην περίπτωση αυτή, όμως, η θεωρία ότι το 1ο βιβλίο ήταν ξεχωριστός διάλογος φαίνεται ακόμη πιο προβληματική, διότι τότε, μόνο μια πολύ αλλόκοτη σύμπτωση θα επέτρεπε σε ένα ανεξάρτητο έργο να προλειάνει το έδαφος για εκείνη ακριβώς τη μέθοδο έρευνας που θα ακολουθηθεί στην υπόλοιπη *Πολιτεία*.

Εάν το 1ο βιβλίο γράφτηκε μαζί με την υπόλοιπη *Πολιτεία*, τότε η ομοιότητά του με τους πρώιμους διαλόγους δεν το καθιστά ένα παράδειγμα εκείνων των έργων αλλά μια σκόπιμη απομίμησή τους. Αντί να επιστρέψει σε έναν αποτυχημένο διάλογο, ο Πλάτων ξεκίνησε έχοντας κατά νου τα θέματα και τα ζητήματα της *Πολιτείας* και συνέθεσε έναν διάλογο που θυμίζει τους σωκρατικούς διαλόγους, στον οποίο ενσωμάτωσε αυτά τα θέματα.

Γιατί ο Πλάτων να ήθελε να μιμηθεί τόσο εκτεταμένα τον νεότερο εαυτό του και κατόπιν να αλλάξει, για να υιοθετήσει το ύφος και τις θέσεις των έργων της μέσης περιόδου; Να μια εικασία που θα μπορού-

σε να φωτίσει εκ νέου τον ρόλο που διαδραματίζει ο Σωκράτης στην *Πολιτεία*: ο Πλάτων έγραψε το 1ο βιβλίο στο ύφος των πρώιμων διαλόγων του, προκειμένου να τονίσει ότι απεικονίζει το ιστορικό πρόσωπο του Σωκράτη. Οποιαδήποτε ανεπάρκεια στη θεώρηση της δικαιοσύνης στο 1ο βιβλίο θα αποκαλύψει, επομένως, τα όρια της σωκρατικής μεθόδου. Έτσι η υπόλοιπη *Πολιτεία* αναδεικνύει την αξία της νέας πλατωνικής φιλοσοφικής μεθόδου, αφού ο Πλάτων πιστεύει ότι αυτή η νέα μέθοδος θα επιτύχει εκεί όπου η παλαιότερη απέτυχε.

Αυτή η ερμηνεία προϋποθέτει ότι ο Πλάτων ήταν ένα είδος εγγαστρίμυθου, πρόθυμος να συγγράψει μεγάλα κομμάτια των διαλόγων του δίνοντας την εντύπωση ότι μιλά με τη φωνή κάποιου άλλου (ακόμη κι αν αυτός ο άλλος δεν ήταν παρά ο νεότερος εαυτός του). Ο Πλάτων όμως ήταν όντως ένα είδος εγγαστρίμυθου: οι λόγοι που εκφωνούν ο Αγάθων και ο Ερυξιμαχος στο *Συμπόσιο*, ο λόγος του Λυσία που απαγγέλλεται στον *Φαίδρο*, ο μακροσκελής επικήδειος του Σωκράτη στον *Μενέξενο*, ενδεχομένως ακόμη και η *Απολογία*, στο σύνολό της, αποτελούν πλατωνικές ασκήσεις απομίμησης. Έτσι ο Πλάτων, δεδομένης της προδιάθεσής του για μίμηση, δεν θα χρειαζόταν να καταβάλει μεγάλη προσπάθεια για να μιμηθεί τον εαυτό του.

Ο ΚΕΦΑΛΟΣ (328b-331d)

Ο Κέφαλος, χρησιμοποιώντας στη διάρκεια της σύντομης συνομιλίας του με τον Σωκράτη περί γηρατειών, για πρώτη φορά τις λέξεις «δίκαιος» και «άδικος», είναι εκείνος που ξεκινά τη συζήτηση στην *Πολιτεία*. Οι αναμνήσεις άδικων πράξεων, ισχυρίζεται, κάνουν όσους βρίσκονται στο κατώφλι του θανάτου να φοβούνται για την τύχη τους στη μεταθανάτια ζωή. Ο ίδιος αισθάνεται τυχερός, σε σύγκριση με άλλους:

Και σὲ τοῦτο [...] ἔγκειται ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ πλούτου [...] σὸν νὰ ξεκινᾶς δηλαδὴ γιὰ τὸν ἄλλο Κόσμο χωρὶς τὸ φόβο ὅτι ἐξαπάτησες ἢ ξεγέλασες, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλεις, κάποιον, καὶ χωρὶς νὰ χρωστᾶς θυσίαι σὲ θεὸ ἢ χρήματα σὲ κάποιον ἄνθρωπο [...].

(331b)

Ο Σωκράτης θεωρεί την παρατήρηση του γέροντα ως ορισμό της δικαιοσύνης, σαν να είχε πει ο Κέφαλος ότι «Η δικαιοσύνη είναι ταύτση με την εκπλήρωση όλων των υποχρεώσεων». Απαντώντας σε αυτό, ο Σωκράτης αναφέρει ως αντιπαράδειγμα έναν φίλο ο οποίος, αφού είχε χάσει τα λογικά του, ζητά να του επιστραφούν τα όπλα που

είχε δανείσει πριν τρελαθεί. Η επιστροφή των δανεικών όπλων θεωρείται πράγματι εκπλήρωση μιας υποχρέωσης, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί σωστή ή δίκαιη πράξη. Επομένως θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ορισμός του Κέφαλου είναι υπέρμετρα ευρύς, καθώς ισχύει για περισσότερες περιπτώσεις απ' όσες επιδιώκει να ορίσει.

Στην πραγματικότητα η παρατήρηση του Κέφαλου δεν συνιστά ορισμό. Χαρακτηρίζει «δίκαια» ορισμένα είδη πράξεων χωρίς να εξηγεί τι είναι αυτό που τα καθιστά δίκαια. Ας υποθέσουμε ότι ο Κέφαλος είχε ορίσει τη βροχή ως νερό που πέφτει στη γη. Ο Σωκράτης θα μπορούσε κι εδώ, εξίσου εύκολα, να ανασύρει αντιπαραδείγματα –έναν καταρράκτη, το νερό της μπουγάδας που κάποιος αδειάζει από τη στέγη– που θα καταδεικνυαν την αποτυχία του ορισμού να συλλάβει ένα κρίσιμο χαρακτηριστικό γνώρισμα της βροχής, ότι δηλαδή αυτή πέφτει ως μέρος του ατμοσφαιρικού κύκλου. Στην προκειμένη περίπτωση η έμμεση ταύτιση της δικαιοσύνης με δύο συγκεκριμένες πράξεις παραλείπει κάθε αναφορά στον χαρακτήρα των πράξεων αυτών, που θα τις καθιστούσε δίκαιες.

Δεν θα μπορούσαμε, όμως, να περιμένουμε τόση διορατικότητα από τον Κέφαλο. Έχει αφομοιώσει σε τέτοιο βαθμό τους κοινωνικούς κανόνες καλής συμπεριφοράς, ώστε πραγματικά φαίνεται πως αισθάνεται ευτυχισμένος όταν συμπεριφέρεται ορθά, χωρίς, ωστόσο να είναι σε θέση να εξηγήσει το γιατί. Στάθηκε καλότυχος, έφτασε σε μια ηλικία στην οποία οι σεξουαλικές επιθυμίες δεν τον αναστατώνουν πια και συγκέντρωσε αρκετά χρήματα για να τον προφυλάσσουν από οποιονδήποτε πειρασμό. Η ζωή του φαίνεται μετρημένη και συνετή, και το γεγονός ότι αποδέχεται τα γηρατεία πρέπει να θεωρηθεί τουλάχιστον ως ένα πρώτο στάδιο σοφίας. Εντούτοις δεν έχει να προσφέρει καμία συμβουλή, καμία υπόδειξη για το πώς να ζήσουν δίκαια και χωρίς χρήματα όσοι βρίσκονται σε διαφορετική κατάσταση από τη δική του. Το γεγονός ότι ο αναγνώστης γνωρίζει πως σύντομα η περιουσία του Κέφαλου θα εκλείψει, καταδεικνύει την ανεπάρκεια αυτού του μακάριου εφησυχασμού. Όταν τον ακούμε να μιλά για τη συμμετοχή του σε θρησκευτικές τελετές σαν να κάνει μια ασφάλεια ζωής, όταν, αντί να σκέφτεται από μόνος του, μνημονεύει τον Σοφοκλή, τον Θεμιστοκλή και τον Πίνδαρο, επιζητούμε κάτι πιο ουσιαστικό. Έτσι ο Κέφαλος δεν θα λείπει σε κανέναν όταν αποχωρήσει για να κάνει τις θυσίες του (331d). Ούτε και στον ίδιο, όμως, θα λείψει η συζήτηση που θα ακολουθήσει, διότι μόνο σύγχυση θα μπορούσε να του προκαλέσει. Ο Κέφαλος έχει αδιαφορήσει τόσο πολύ για τις φιλοσοφικές αναζητήσεις, ώστε εκείνη ακριβώς τη στιγμή της ζωής του που θα έπρεπε να αποτιμά τον εαυτό του και τις αξίες του και να καθοδηγεί τους γιους του, δεν

έχει να προσφέρει τίποτε άλλο παρά κοινοτοπίες, θρησκοληψία και ρήσεις που φαίνεται ότι υπάρχουν μονάχα για να επαναλαμβάνονται. Σήμερα θα λέγαμε ότι ο Κέφαλος είναι ένας ακαλλιέργητος αστός.

Παρ' όλα αυτά ο Κέφαλος διαδραματίζει έναν χρήσιμο, εισαγωγικό ρόλο στην *Πολιτεία*. Οι κοινοτοπίες του για την ευζωία αγγίζουν σχεδόν όλα τα ηθικά ζητήματα της *Πολιτείας*:

- (α) τις σωματικές ηδονές και την απελευθέρωση από αυτές
- (β) το πόσο σημαντικό για την ευζωία είναι να ζει κανείς στη δίκαιη πολιτεία
- (γ) τον φόβο της τιμωρίας στη μεταθανάτια ζωή
- (δ) τη σημασία τού να ζει κανείς δίκαια

Επίσης με τον Κέφαλο εγκαινιάζεται και η φιλοσοφική δραστηριότητα. Ο Σωκράτης βρίσκεται ήδη επί το έργον, εκμαιεύοντας ορισμούς ηθικών όρων και βρίσκοντας αντιπαραδείγματα ή ασυνέπειες που αποδεικνύουν την ανεπάρκειά τους – με λίγα λόγια, κάνει τη δουλειά για την οποία είναι διάσημος.

Ο ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ (331e-335e)

Ο Πολέμαρχος αναλαμβάνει τον ορισμό του πατέρα του και τον βελτιώνει λίγο, όπως ο Κέφαλος είχε βελτιώσει την κληρονομιά που του είχε αφήσει ο δικός του πατέρας. Η αντίληψη του Πολέμαρχου για τη δικαιοσύνη είναι αρκετά γενική, με αποτέλεσμα ο Σωκράτης να μην μπορεί να αντικρούσει τον ορισμό με ένα και μόνο αντιπαραδείγμα. Αντιθέτως, αναπτύσσει μια μακροσκελή αντίκρουση, δείχνοντας ότι ο προτεινόμενος ορισμός, όταν συνδυάζεται με άλλες προκείμενες, τις οποίες ο Πολέμαρχος αποδέχεται, οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα.

Ένας νέος ορισμός (331e-332c)

Επικαλούμενος την αυθεντία του Σιμωνίδη, ο Πολέμαρχος ορίζει τη δικαιοσύνη ως την πράξη εκείνη που επιστρέφει στον καθένα «ό,τι του οφείλεται», που σημαίνει να ωφελεί κανείς τους φίλους του και να βλάπτει τους εχθρούς του. Εφόσον το να ωφελεί ή να βλάπτει κανείς αποτελούν έννοιες ευρύτερες από εκείνες της πληρωμής χρημάτων ή της προσφοράς θυσιών, για τις οποίες μίλησε ο Κέφαλος, ο ορισμός αυτός έχει περισσότερες πιθανότητες να αποκαλύψει κάτι ουσιαστικό